

Інна Снігур

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОЇ
КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА
В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВОЇ ЛАБОРАТОРІЇ
«ТЕАТР СЛОВА»**

У статті розглядається питання формування комунікативно-мовленнєвої компетенції майбутнього вчителя-філолога в контексті діяльності наукової лабораторії «Театр Слова». Особливо акцентовано увагу на понятті «професійна компетентність педагога» та на визначенні змісту і структури комунікативно-мовленнєвої компетенції.

Ключові слова: професійна компетентність, комунікативно-мовленнєва компетенція, мовленнєво-риторична особистість, майстер-клас і наукова лабораторія «Театр Слова».

Нововведення у вітчизняній освітній сфері потребують нових форм організації, структуризації з метою високої ефективності подальшого їх втілення. Такою формою став компетентнісний підхід до освіти, зокрема вищої. В останнє десятиріччя проблеми компетентнісно орієнтованої освіти широко розглядаються міжнародними організаціями – ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Радою Європи, Організацією європейського співробітництва та розвитку, Міжнародним департаментом стандартів, які узагальнили доробок педагогів з усього світу [2, с. 408–409].

Компетентнісний підхід у педагогічній науці представлений як своєрідна відповідь на проблемну ситуацію в освіті, що виникла внаслідок протиріччя між необхідністю забезпечити сучасну якість освіти, з одного боку, з іншого – невідповідністю багатьох вчителів, викладачів, колективів освітніх закладів вирішувати певні проблемні ситуації традиційними, кількісними, в основному – екстенсивними шляхами, за рахунок збільшення часу (періоду) навчання, а також об'єму інформації, необхідної для засвоєння об'єкту освіти. Останні дослідження дають підстави стверджувати, що за сучасних умов суспільного розвитку формування знань, умінь і навичок не є головною метою освіти, адже для людини надзвичайно важливими є не лише енциклопедичний інтелект і грамотність, а й здатність практичного втілення та використання набутих знань й умінь для вирішення конкретних ситуацій та проблем, що виникають в реальній дійсності.

Теоретичні і прикладні питання впровадження компетентнісного підходу до вищої освіти розроблялися відомими в педагогічній сфері науковцями, серед яких О. Савченко, Н. Бібік, І. Бех, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, С. Трубачова, А. Хуторський тощо. Варто відзначити, що зміст компетентнісного

підходу в освіті досить часто за останні роки стає в центр наукових інтересів зарубіжних і вітчизняних дослідників. Характеризуючи його [зміст], багато вчених подають власні тлумачення і описи категорій компетенції/компетентності. Здебільшого вони зводяться до думки, що компетенція – це норма освітньої підготовки студента, при цьому визначається роль ключових компетенцій, загальних для всіх професій та спеціальностей, універсальних у різних ситуаціях. Компетентність, стосовно компетенції, виступає як інтегративне поняття, що характеризує людину як суб'єкт, який реалізує в практичній діяльності набуті ним компетенції.

Маємо на меті проаналізувати сутність і значення комунікативно-мовленнєвої компетенції як необхідної складової професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога, зокрема дослідити потенційні можливості формування її в контексті діяльності наукової лабораторії «Театр Слова».

В Україні формуванню комунікативно-мовленнєвої компетенції присвятили свої дослідження Ф. Бацевич, А. Богущ, Н. Веніч, О. Горошкіна, Т. Донченко, Ю. Караулов, Г. Лобода, А. Нікітіна, Л. Паламар, Л. Мацько, М. Пентилюк, О. Семеног, О. Хорошковська, Н. Шацька та інші.

Орієнтуючись на сучасний ринок праці, основними пріоритетами освіти стосовно компетентності є вміння пристосовуватися до швидких змін і нових потреб ринку праці, бути відкритими для нової інформації, уміти її аналізувати, активно діяти, швидко приймати рішення й навчатися упродовж всього життя.

Термін «професійна компетентність» широко застосовується при розгляді проблем модернізації освіти та визначенні вимог до випускників вищих навчальних закладів. Професійну компетентність здебільшого витлумачують як готовність і здатність фахівця приймати ефективні рішення при здійсненні професійної діяльності. Таким, зокрема, є бачення сутності цієї категорії дослідником К. Шапошніковим. На його думку, професійна компетентність в цілому характеризується сукупністю інтегрованих знань, умінь та досвіду, а також особистісних якостей, що дозволяють людині ефективно проектувати і здійснювати професійну діяльність у взаємодії з навколишнім світом. В основу показників суб'єктної професійної компетентності можуть бути покладені характеристики актуальної і потенційної діяльності фахівця [5].

До базових компонентів професійної компетентності зараховуються *знання* (як логічна інформація про навколишній та внутрішній світ людини, відбитий у її свідомості), *вміння* (як утворення, зміст яких полягає у засвоєнні індивідом способів і навичок діяльності), *навички* (як дії, утворені в процесі багаторазового повторення й доведені до автоматизму), *професійна позиція* (як система сформованих настанов і орієнтацій, відношення і оцінювання внутрішнього і навколишнього досвіду, що визначають характер дій), *індивідуально-психологічні особливості* людини

(як поєднання різних структурно-функціональних компонентів психіки, які визначають індивідуальність, стиль діяльності, поведінки), *акмеологічні варіанти* (як внутрішні збудники потреби саморозвитку, творчості та самовдосконалення) [3, с. 334–335]. Часто до цього переліку додають *досвід*, відзначаючи, що знання, вміння і навички є рольовими характеристиками професійної компетентності педагога, натомість усі інші компоненти – суб'єктивними характеристиками, які віддзеркалюють ставлення педагога до його безпосередньої діяльності.

Всупереч неоднозначності тлумачень понять «компетентність» і «компетенція», ми схиляємося до визначень, запропонованих більшістю вітчизняних дослідників, на думку яких під *компетенцією* слід розуміти задану вимогу, норму освітньої підготовки, опис необхідних для успішного функціонування певної сфери діяльності знань, умінь та якостей людини, а *компетентність* – як реально сформовані (на основі знань та фахових умінь) особистісні якості та набутий досвід діяльності особистості. Як зазначає Г. Беленька, «для того, щоб сформувати компетентність, необхідно спочатку вивчити її ідеальну матрицю – компетенцію (коло питань, сфери діяльності), перевести її в русло суб'єктивних суспільних відносин і таким чином побудувати систему впливу на особистість, щоб спираючись на її психофізичні особливості, здійснити моральний та інтелектуальний вплив і забезпечити надання знань, розвиток умінь та якостей, відповідних заданій матриці» [1, с. 16].

Більшість вітчизняних дослідників, класифікуючи професійні компетенції, окреслюють наступні:

1) *прості (базові) компетенції*, що формуються на основі знань, умінь, здібностей, легко фіксуються, виявляються в певних видах діяльності;

2) *ключові компетенції* – надзвичайно складні для обліку і виміру, що проявляються в усіх видах діяльності, в усіх взаєминах особистості зі світом, характеризують внутрішній світ особистості та сенс її діяльності [1, с. 13].

Професійну компетентність педагогічних працівників дослідник В. Топоровський уявляє як сукупність таких складових – ключових компетенцій:

1) *керівна компетенція* (з позиції сучасного наукового бачення розглядається як філософсько-світоглядний, психолого-педагогічний і організаційно-технологічний потенціал професійних можливостей керівника навчального закладу, що визначається напрямом діяльності, об'єктом управління, специфікою розвитку соціально-освітнього середовища);

2) *комунікативна компетенція* (характеризує орієнтування в соціальних ситуаціях, визначення особистісних якостей і емоційного стану інших людей, вибір адекватних способів спілкування з ними і реалізації цих способів у процесі взаємодії. Вона включає також розподіл і концентрацію уваги, оптимальні дії в публічних ситуаціях, культуру

мовлення, встановлення міжособистісних контактів);

3) *інформаційна компетенція* (відображає об'єм знань і здатність до їх накопичення за такими напрямками: загальносвітоглядним, науково-методичним, особистісним, суб'єктивним, психологічним, педагогічним і т.д.);

4) *регулятивна компетенція* (характеризує визначення цілей, планування, мобілізацію і стійку активність задля досягнення результатів, оцінку і рефлексію);

5) *операційна, технологічна компетенція* (визначається набором здібностей і можливостей, способів і прийомів, навичок і вмінь, форм і методів, необхідних працівнику для здійснення наступних професійних функцій: планово-прогностичних, проектувальних та моделюючих, методичних і організаційних, експертно-діагностичних й імпровізаційних);

6) *аналітична компетенція* (це інтегральна якість особистості, яка характеризує прагнення і готовність реалізувати свій потенціал (знання, вміння, досвід, людські якості тощо) для успішної соціалізації й адаптації в аналітичній сфері діяльності) [4, с. 16–17].

Таким чином, попри той факт, що на сьогодні не існує єдності в наукових поглядах щодо сутності досліджуваних нами термінів, простежується чітка тенденція до уточнення їх змісту.

Ми насамперед звертали увагу на компетенцію комунікативно-мовленнєву, яка є обов'язковою складовою майже всіх існуючих на сьогодні спроб класифікації та систематизації компетенцій. Останні мають варіативний характер, проте кожен із дослідників, окреслюючи обов'язкові для опанування майбутнім педагогом, виокремлює *комунікативну* компетенцію, яку розуміють як оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності та основами культури усного і писемного мовлення, базовими вміннями і навичками використання мови у життєво важливих сферах і ситуаціях спілкування. Зміст комунікативної компетенції включає мовні, мовленнєві та власне комунікативні компетенції. Визначення теоретично-практичних потенцій *комунікативно-мовленнєвої* компетенції передбачає: доцільне використання засобів рідної (української) мови в практиці живого спілкування; вміння наводити переконливі аргументи в процесі розмови; здатність орієнтуватися в ситуації спілкування, комунікативно виправдано добирати вербальні і невербальні засоби і способи для оформлення думок, почуттів у різних сферах спілкування; вміння встановлювати і підтримувати контакт із співрозмовником, змінювати стратегію, мовленнєву поведінку залежно від комунікативної ситуації; досвід особистої відповідальності за власну комунікативну поведінку, вимогливість до свого мовлення; знання базових мовленнєвознавчих понять; здатність адекватно сприймати, розуміти, оцінювати і відтворювати почуте чи прочитане; здатність до мовленнєвої творчості; вміння планувати, готувати майбутнє висловлювання в різних жанрах за інтерактивними і трансактивними схемами, виступати з повідомленням, реалізовувати задум у процесі мовленнєвої діяльності; здатність до асоціативної мовленнєво-мисленнєвої діяльності; вміння аудіювання,

читання, говоріння, письма; гнучке вміння використовувати засоби рідної (української) мови залежно від типу, стилю мовлення; навички красномовства; уміння редагувати власне та чуже мовлення; здатність до контролю, самоконтролю результатів мовленнєвої діяльності. Важливими питаннями навчальної діяльності майбутніх педагогів у процесі формування їхньої комунікативної компетенції є засвоєння термінологічного словника мовної, мовленнєвої комунікації, вивчення дефініцій комунікативних понять, висвітлення теоретичних засад комунікації, формування практичних комунікативних умінь і навичок.

Той факт, що сучасний випускник вищої педагогічної школи повинен у повній мірі володіти мовними і мовленнєвими засобами, вже ні в кого не викликає сумніву. А особливо, якщо це – майбутній учитель-філолог. Нині надзвичайно популярним в освітніх колах є афоризм, що «вітчизняна освіта потребує не випускників з дипломами, а фахівців з дипломами», акцентуючи таким чином увагу на якості освітніх послуг. Формування комунікативної (а особливо – комунікативно-мовленнєвої) компетенції майбутнього фахівця – справа не з легких. Досить тривалий час (особливо за СРСР) вища освіта обмежувалася наданням мовних знань, а навички ефективного мовлення, мистецтва публічного виступу були привілеєм верхівки. Звичайній людині, як вважалося, це не було потрібним, адже за неї все вирішувала партія, вожді, секретарі. Тотальне «ми» заперечувало існування окремо взятого «я». Нині ж, в умовах переходу України до капіталістичного устрою, проблема конкурентоспроможності цього «я» загострилася. Майбутній фахівець повинен навчитися не лише відповідати, а й говорити за себе. А педагог-словесник – ще й бути майстром «красного слова»...

Вирішуючи проблему формування комунікативно-мовленнєвої компетенції майбутніх педагогів-словесників, викладачі кафедри української літератури та українознавства забезпечили викладання дисциплін риторичного циклу («Практикум з виразного читання», «Педагогічна риторика», «Академічна риторика») на факультеті української філології. Рішенням вченої ради університету, Інституту філології та суспільствознавства, факультету української філології означені дисципліни було введено до навчального плану, відтак процес формування комунікативно-мовленнєвої компетенції студентів-філологів, здобуття ними риторичної освіти набув систематичного і обов'язкового характеру. Передбачено також можливість продовження, поглиблення цього процесу в позанавчальний час (насамперед через діяльність наукової лабораторії «Театр Слова», початком якої було створення, за ініціативи професора Н. Сивачук, однойменного майстер-класу в 1998 р.). Студенти-члени наукової лабораторії беруть участь у створенні і реалізації сценаріїв літературних вечорів, свят; виступають у ролі ведучих і декламаторів на концертах, фестивалях, творчих змаганнях. Так, наприклад, ще у 2002 році в обласному конкурсі читців-декламаторів, присвяченому пам'яті Т. Г. Шевченка (м. Черкаси), 1-е місце посів студент тоді ще філологічного

факультету Остапчук Володимир (нині – один із найпопулярніших ведучих на відомому українському телеканалі «ТЕТ»), 2-е місце – Паюк Ольга, 3-є – Махиня Наталія. Усі вони були вихованцями талановитого педагога-оратора – канд. пед. наук Бондаренка Г. Л.

У 2009 р. на аналогічному конкурсі студентки факультету української філології, вихованці «Театру Слова» Чухрій Алла і Чумак Наталія здобули відповідно 2-е і 3-є призові місця, а у 2010-му студентка Михайлюк Вікторія на тому ж таки конкурсі посіла 3-є місце.

Так, у центрі інтересів учасників наукової лабораторії «Театр Слова» – спільна потреба – реалізувати свій творчий потенціал, прилучитися до етичних цінностей, закладених у мистецтві слова.

Метою діяльності наукової лабораторії «Театр Слова» є формування комунікативно-мовленнєвої компетенції майбутнього вчителя-філолога як необхідної складової його професійної компетентності, виховання національносвідомої мовної та мовленнєво-риторичної особистості майбутнього педагога-словесника, сприяння його усвідомленню себе як представника інтелігенції – еліти нації.

Досягнення визначеної мети передбачає реалізацію таких завдань:

- вироблення у студентів стійкої мотивації в оволодінні мистецтвом красномовства;
- формування вмінь і навичок комунікативно доцільно користуватися засобами мови в різних ситуаціях спілкування;
- розвиток інтелектуально-креативних здібностей студентів, їх прагнення до творчого осягнення вершин української культури й мистецтва слова; виховання потреби, занурюючись у світ українського слова, безперервно вдосконалювати власне мовлення;
- вироблення у майбутніх педагогів-словесників індивідуального ораторського стилю, адже риторичні знання і вміння сприяють становленню людини як цінної для суспільства особистості, успішному її входженню в соціум, професійному зростанню, гармонізації особистісного, професійного й суспільного діалогу.

Результатом участі студента-філолога в роботі наукової лабораторії «Театр Слова» є його вміння:

- екстраполювати основні закони ораторського мистецтва на педагогічну практику вчителя;
- вибирати тему промови, аналізувати її, збирати і систематизувати матеріал із даної проблеми;
- на основі спостережень і аналізу бази даних створювати «портрет аудиторії»;
- аналізувати і вибирати професійно значимий мовленнєвий жанр, що відповідає конкретній педагогічній ситуації та створювати максимально ефективну композицію промови;
- володіти полемічним мистецтвом (диспут, полеміка, дискусія);
- вести розгорнутий монолог, ефективну бесіду з фахової проблематики;

- вирішувати комунікативні і мовленнєві завдання в конкретній ситуації спілкування;
- логічно правильно, точно, етично і емоційно виражати думки в словах, відповідно до змісту, умов комунікації і адресата, прагнучи при цьому передати в промові свій індивідуальний стиль.

Отже, студента-філолога ми бачимо як повноцінну мовну особистість, здатну до нормативної мовленнєвої поведінки. Остання передбачає наявність вмінь адекватно висловлюватися і адекватно сприймати сказане чи прочитане. Фахівець, а особливо – вчитель, повинен мати уяву про комунікативні наміри учасника мовленнєвої ситуації і способи мовного вираження його задуму, а також знати специфіку використання мовних одиниць в усному і писемному мовленні. Він повинен уміти не просто розповідати чи відповідати на питання, а переконувати, вести за собою, врешті – мати потенціал для того, щоб стати взірцем для своїх майбутніх учнів.

Відтак, якісно сформована ще у вузі (зокрема й завдяки діяльності наукової лабораторії «Театр Слова») комунікативно-мовленнєва компетенція вчителя-словесника не лише уможливить його пріоритетне місце на сучасному ринку праці, а й забезпечить повноцінне успішне педагогічне майбутнє, в якому він почуватиметься вільно, невимушено й комфортно, маючи змогу репрезентувати себе і як професійно компетентний фахівець, і як всебічно розвинена особистість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беленька Г. В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу : монографія / Г. В. Беленька. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – 320 с.
2. Бібік Н. М. Компетентність у навчанні / Н. М. Бібік // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 408–409.
3. Психология и педагогика : учебное пособие / под ред. А. А. Бодалева, В. И. Жукова, Л. Г. Лаптева, В. А. Слостенина. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2002. – 585 с.
4. Топоровский В. П. Аналитическая компетентность педагога: технологии развития, педагогический анализ, методы и формы оценки : учебно-методическое пособие / В. П. Топоровский. – 2-е изд., стереотип. – М. : Планета, 2011. – 176 с.
5. Шапошников К. В. Контекстный подход в процессе формирования профессиональной компетентности будущих лингвистов-переводчиков : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / К. В. Шапошников. – Йошкар-Ола, 2006. – 26 с.